

Tekst: Frits de Coninck

Van licht een kristal

Over De Zaak Piet Mondriaan als onderdeel van The Storage of Distorted Matter

1. het begin

Het is in het jaar 1908, een warme week in september, dat de nog weinig bekende kunstenaar Piet Mondriaan op het duin staat van Domburg met zicht op Westkapelle. Hij is daar met Jan Toorop, een grootheid in die dagen.

Wie was Piet Mondriaan? Een relatief nog jonge kunstenaar, 36 jaar, die tamelijk naturalistisch schilderde naar de mode van die tijd. Een kunstenaar met nog weinig aanzien. Hij had, net als Jan Toorop en vele anderen, Vincent van Gogh nog op de rug. Mondriaan werd nog niet echt voor vol aangezien. Voor de grote tentoonstelling van Van Gogh in het Stedelijk werd elke kunstenaar die ertoe deed, uitgenodigd. Maar niet Piet Mondriaan. Als z'n carrière opgehouden was in 1908, had hij een heel wat bescheidener positie gehad in de kunstgeschiedenis. In ieder geval was hij niet de grote vernieuwer geworden, de pleitbezorger voor de pure abstracte kunst, die hij nu nog altijd is.

Hij besluit naar Domburg te gaan op die warme septemberdag. Daar gingen immers toen gereputeerde kunstenaar heen, en rijke mensen die kunst kochten. Zo ontmoetten Toorop en Mondriaan elkaar. De ontmoeting was niet meteen heel hartelijk. Ze kritiseerden elkaar wat betreft hun beider verhouding tot het werk van Van Gogh. Maar ze gaan naar het duin, precies op deze plaats. Het duin van Domburg, met uitzicht op Westkapelle. Wat gebeurde er? Hij zag daar het licht, het prachtige Zeeuwse licht. En hij is zo geïmponeerd dat hij dat licht wil schilderen. Een van de eerste schilderijen waarin iets van dat licht te zien is, is Gezicht op Strand en Pier vanaf de Duinen, uit 1909.

Die ontdekking van Het Zeeuwse licht sluit aan bij de ontwikkeling die Mondriaan in die jaren doormaakte. Hij was op zoek naar de Zuivere Beelding, naar een utopie. Dat was de weg die hij op wilde met zijn schilderkunst. Nodig was het daarvoor om het schilderij los te maken van alles, in ieder geval van de zichtbare werkelijkheid.

Het licht dat hem overweldigt in Domburg/Westkapelle helpt hem die weg op. Het is zo zuiver dat hij de kleuren puur waar kan nemen. Hij laaft zich aan het luminisme.

Zijn werk verandert radicaal in deze jaren. Hij schildert bijvoorbeeld zijn Pier and Ocean waarmee hij de zichtbare werkelijkheid abstraheert. Geen letterlijke representatie meer, maar de structuur van de werkelijkheid om ons heen. De horizon, de golven, de strekdammen, de vloedlijn, het strand. Hij schildert ze zoals ze in essentie zijn: lijnen. Zijn Pier and Ocean wordt een compositie van horizontale en verticale lijnen. Kortom: de contouren van de grote Mondriaan worden beetje voor beetje zichtbaar. En in de duingezichten die hij rond 1909 schildert zien we het wit komen, in kleine vlakjes. Het wit van Mondriaan, gevonden in het Zeeuwse licht.

Mondriaan was er zelf verrukt over. Dit wit, dat was wat hij zocht, en vooral natuurlijk De Nieuwe Beelding, waar het wit zo'n zuivere bijdrage aan leverde. De waterscheiding in zijn carrière wordt zichtbaar. Vóór hem ligt de uitdaging van de pure abstractie, de Mondriaan dus zoals die op ons collectieve netvlies ligt opgeslagen. Achter hem de naturalistisch geschilderde molens, bomen en het riviertje De Gein. In 1911 schrijft hij naar aanleiding van de verkoop van een boomschilderij:

“Voor weinig meer had ze een goed ding kunnen hebben. In de boom is ook wel iets, maar veel slapper. Enfin, misschien over 10 jaar verkoop ik de zee,..... het schilderij waar mijn toekomst ligt.”

De ontdekking van het Zeeuwse licht had dus een enorme consequentie voor het kunstenaarschap van Piet Mondriaan.

Dat is de aanname van Loek Grootjans: de echte Mondriaan die we kennen vanaf zijn verblijf in Parijs, is geboren in Domburg. Alle Mondriaankleuren in de abstracte Nieuwe Beelding zijn een nawerking van de kleuren die hij in Domburg zag, onder die bijzondere, atmosferische omstandigheid van het Domburgse Licht.

2. Hoe verhoudt Loek Grootjans zich tot het licht en het wit van PM?

Enkele jaren geleden is Loek Grootjans gestart met zijn omvangrijke project The Storage of Distorted Matter, dat in delen al op verschillende plaatsen tentoongesteld is, o.a. in het SMAK in Gent, waar ik het uitvoerig heb kunnen beschouwen als onderdeel van een stuk dat ik er voor de krant over heb geschreven.

Wat behelst dat project? Ik leg het uit aan de hand van twee projecten die ik van nabij heb meegemaakt. Het Vlieland-project en Van Goghproject.

Uitgangspunt bij dit artistieke sporenonderzoek: de geest kleeft aan de materie. Ook na de dood leeft de geest voort, in ieder geval in het brein van ons die de doden niet laten sterven, en die geest leeft ook voort in de materie waar de geest zich mee verbindt. Door sporen te zoeken van een grote geest (Da Vinci, Van Gogh) en die te documenteren brengt hij zijn adagium in beeld, dat de geest kleeft aan de materie.

Het is een holistisch wereldbeeld dat Loek Grootjans aanhangt. Alles hangt met alles samen. Toeval bestaat niet. Ook niet in het geval van het wit van Mondriaan. Het licht, en de karakteristieke kwaliteit van het Zeeuwse licht in het bijzonder, wordt bepaald door fysieke factoren. En die is Loek Grootjans gaan onderzoeken.

Elke week, op een vast tijdstip, liefst op dezelfde plaats, hier dus, heeft hij een fles met zeewater gevuld. Dat water heeft hij laten verdampen tot er zoutkristallen overblijven. En wat zien we? Als de temperatuur van het zeewater langzaam maar zeker stijgt vanaf het voorjaar, zien we ook de kristallen in omvang toenemen. Met als hoogtepunt de week van 9 tot 16 september, precies de week dat Mondriaan voor het eerst het licht waarneemt vanaf het duin.

Die kristallen komen ook in de lucht. En uitgerekend hier. De stromingen uit de Oosterschelde, de Westerschelde, de Noordzee en uit het Nauw van Calais botsen op elkaar, precies op deze hoogte. Door die botsing ontstaat een kolking die het water laat opspatten. Een nevel die het laat zomerse zonlicht op bijzondere wijze filtert.

Elke zeezeiler kent het. De boot die in deze maand september veel witter wordt door de grotere zoutkristallen. Het zonlicht reflecteert op de opspattende druppels en kristallen, en dat levert nou precies dat unieke sferische Domburgse licht op.

Loek Grootjans heeft het eerder onderzocht, op een andere plaats, met een heel ander licht. Hij heeft door een vergelijkbaar onderzoek vastgesteld dat de zoutkristallen aan het strand van Nice glad zijn als facetten van een diamant. Precies op dat strand lag Yves Klein op zijn rug naar de de strakblauwe hemel te kijken, en eigende zich die hemel toe. Dat blauw werd zijn handelsmerk: Het Yves Klein Blauw. Hij zou nooit meer in een andere kleur schilderen. Een lapis lazuli dat je nergens anders zo kunt zien als juist aan het strand van Nice.

3. de genius loci

Zoals ik eerder aanstipte, het is een aanname van Loek Grootjans dat het prachtige Zeeuwse licht Mondriaans kunstenaarschap, nou ja, in ieder geval zijn werk heeft veranderd. Mondriaan ontdekt het licht en gaat anders schilderen.

Is dat bewijsbaar? Exact te bewijzen zoals bedoeld in het zuiver wetenschappelijke, rationele denken is het natuurlijk niet. En dat is misschien ook maar goed. Het niet absoluut bewijsbare levert ruimte op voor de verbeelding. Is de stelling niet bewijsbaar, een grote mate van waarschijnlijkheid heeft het axioma van Loek Grootjans wel.

Het exact bewijsbare is het domein van de wetenschapper; het waarschijnlijke en daarmee de verbeelding, is bij uitstek het terrein van de kunstenaar.

Loek Grootjans is kunstenaar, en daarbij ook filosoof en schrijver. Als filosoof is hij overtuigd aanhanger van Spinoza, de filosoof die zijn magnum opus Ethica begint met twee grondwaarheden.

Een: alles wat is, is in zichzelf, of in iets anders.

En vervolgens: datgene wat niet uit iets anders kan worden begrepen, moet uit zichzelf begrijpbaar zijn.

En zo komt loek Grootjans ertoe het licht en daarmee het wit uit niets anders te verklaren dan uit zichzelf.

Het hele project De Zaak Piet Mondriaan heeft als grondslag van denken de drie niveaus van kennis die Spinoza onderscheidt.

1. waarneming, dat is de laagste graad van kennis
2. de rede. Alles wat men waarneemt dient te worden gerelateerd aan de rede van het menselijke verstand
3. het intuïtieve weten, de hoogste graad van kennis die raakt aan het wezen der dingen.

Met het wezen der dingen ben ik gekomen bij wat ik als essentieel zie in het kunstenaarschap van Loek Grootjans' kunstenaarschap. Loek Grootjans beschouw ik als een conceptueel kunstenaar, als een systeemdenker. Bij een conceptueel kunstenaar gaat het om een Idee, en dat is belangrijker dan de materiële realisatie ervan. Het idee en daarmee het kunstwerk bestaat vooral in het hoofd van de beschouwer. Loek Grootjans plant zijn idee in ons hoofd en laat de verbeelding haar werk doen. Op het idee in de conceptuele betekenis baseert hij zijn oeuvre dat hij precies en weloverwogen uitbreidt, bereid om consequenties te verbinden aan wat hij denkt en onderzoekt.

In veel van zijn projecten in The Storage of Distorted Matter is het idee de genius loci, de geest van de plek. In het geval van het Mondriaanonderzoek: hier op deze plaats heeft Mondriaan gestaan, hier en nergens anders heeft hij het Zeeuwse licht gezien dat hem overrompeld moet hebben. Deze plek ademt de geest van Mondriaans werk. Maar ook op deze plaats heeft Loek Grootjans elke week en het hele jaar rond water uit de zee gehaald, dat water laten verdampen tot kristallen die, en dat was toch de grote verrassing, inderdaad in de week in september dat Mondriaan hier gestaan heeft en het Zeeuwse licht zag, op hun allergrootst zijn. Groter dan waar ook. Van dat project heeft de kunstenaar, helemaal op zijn Loek Grootjans, zorgvuldig verslag gedaan: de dag, het tijdstip, de coördinaten van deze plek, het adres, de exacte uren van de getijdewisseling, de temperatuur van het water en de omvang van de kristallen. Dat is een boekhoudkundige registratie, uitgevoerd door employee Loek Grootjans zoals hij zich in dit project noemt. De boekhoudkundige, antropologische registratie van wat ik de genius loci noem. Deze plek ademt Piet Mondriaan, deze plek ademt ook Loek Grootjans.

4. de tocht met Loek Grootjans naar Vlieland

Loek Grootjans is een kunstenaar die vastberaden is en overtuigd van de metafysische werkelijkheid die hij door zijn sporenonderzoek oproept. Overtuigd van zijn concept, kortom. Hoe vastberaden? Dat heb ik aan den lijve mogen ondervinden tijdens onze gezamenlijke reis vanuit Breda, waar we beiden toen nog woonden, naar Vlieland. Het doel van de reis? Ik zou een tekst schrijven voor het kunstblad Museumtijdschrift over een installatie van Loek op Vlieland. Ook dat was een project in het kader van het al een paar keer eerder genoemde Storage for Distorted Matter. Voor het eerst werd ik me die dag echt bewust van de genius loci als dragend idee van zijn kunstenaarschap.

We vertrokken om half zes 's morgens met de auto vanuit Breda voor een lange reis naar Harlingen en daarna met de eerste veerboot naar Vlieland. Om 10 uur 's avonds waren we terug in Breda. 16 ½ uur onafgebroken in het gezelschap van een kunstenaar die denkt, die onderzoekt, die zich engageert. Een kunstenaar-filosoof die met volle overtuiging een Spinozistisch wereldbeeld aanhangt en vastberaden zijn eigen weg gaat. 16 ½ uur met Loek Grootjans, dat heb ik geweten. Er was geen ontkomen aan. Honderduit en vooral onafgebroken heeft hij mij verteld over zijn Storage-project en ook toen al over De Zaak Piet Mondriaan. En of ik het wilde of niet, ik raakte tot in mijn vezels verwickeld in de zoektocht van Loek Grootjans, en vooral in de conceptuele grondslag van zijn kunstenaarschap. Het begon me niet alleen te fascineren, ik raakte overtuigd van zijn idee dat de geest kleeft aan de materie. Je zou kunnen zeggen dat de materiële werkelijkheid wordt getransformeerd in een metafysische. Dat is wat hij ook met zijn Mondriaanproject wil zeggen: de zoutkristallen verklaren het bijzondere Zeeuwse licht en ze roepen daarmee ook de geest van de kunstenaar Piet Mondriaan op, precies op deze plek. Want juist in die week in september van het jaar 1908 werd hij overrompeld door iets wat zijn werk een andere kant op zou sturen. De rest is geschiedenis.

En wat dat reisje naar Vlieland betreft, ik kan jullie geruststellen. Ik zou het zo weer doen.

5. oinou ena stalagmon

Ik wil deze lezing over de Zaak Piet Mondriaan en over de kunstenaar Loek Grootjans afsluiten met een quasi-rituele handeling.

Eerst een korte inleiding. Precies in de jaren dat Piet Mondriaan Domburg bezocht schreef de grote dichter en classicus J.H. Leopold (1865-1925), het mooie gedicht Oinou Ena Stalagmon, in het Nederlands vertaald: Van Wijn Een Druppel. Leopold was bevriend met zijn collega-dichter P.C. Boutens die in Middelburg woonde. Leopold was eenzelve maar hij heeft Boutens wel bezocht en zo dus ook het Zeeuwse licht aanschouwd. Toeval? U hoort het Loek Grootjans al resoluut beweren: toeval bestaat niet.

Het gedicht Oinou Ena Stalagmon is ingegeven door de gedachte dat een druppel wijn geplengd in de grote oceaan, alle wateren van de wereld kleurt, verandert en tot een nieuw kosmisch evenwicht doet komen. Leopold zag het soms groot, net als Loek Grootjans.

Nog een bijzonderheid. Ook J.H. Leopold was een overtuigd aanhanger van Spinoza.

Ze geloven in de metafysische werkelijkheid die alles met alles verbindt. Dat is de verbeelding prikkelende waarschijnlijkheid die de kunstenaar ons vertelt. Ontken het maar eens. Natuurlijk is het zo dat in ieder geval moleculair die druppel wijn zich verspreidt en raakt aan de kusten van Brazilië en Japan, om maar wat te noemen.

Om de verspreiding van de druppel wijn over de wereldzeeën een handje te helpen, ga ik nu een vol glas rode wijn plengen in het grillige stroomgebied van de beide Scheldes, de Noordzee en het Nauw van Calais. Dat met de wijn ook de genius loci van het Domburgse strand zich mag verspreiden over de planeet aarde.

Domburg, strand ter hoogte van paviljoen Noordduine,
donderdag 23 april, tussen 16.00 en 17.00 uur,

Frits de Coninck